

บทที่ ๕

การปกครองแบบประชาธิปไตยตามแนวคัมภีร์ชาดก

วัตถุประสงค์การเรียนรู้ประจำบท

เมื่อได้ศึกษาเนื้อหาในบทนี้แล้ว ผู้ศึกษาสามารถ

๑. อธิบายความเป็นมาของคัมภีร์ชาดกเกี่ยวกับการเมืองการปกครองได้
๒. อธิบายระบบการเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตยตามแนวคัมภีร์ชาดกในพระพุทธศาสนาได้
๓. อธิบายลักษณะที่แตกต่างกันระหว่างผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครองได้

ขอข้ายเนื้อหา

- ❖ ความเป็นมาของคัมภีร์ชาดกเกี่ยวกับการเมืองการปกครอง
- ❖ ระบบการเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตยตามแนวคัมภีร์ชาดกในพระพุทธศาสนา
- ❖ ลักษณะที่แตกต่างกันระหว่างผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครอง

สื่อการเรียนการสอน

๑. เอกสารประกอบการสอน
๒. PowerPoint
๓. การบรรยายในชั้นเรียน
๔. เว็บไซต์ที่เกี่ยวข้อง

การวัดผลและประเมินผล

๑. ฟังการบรรยาย อภิปราย รายงาน และซักถาม
๒. แสดงความคิดเห็น การวิเคราะห์ การวิจารณ์
๓. ตรวจสอบคำถามท้ายบท
๔. ถามตอบเป็นรายบุคคล

ความนำ

พระพุทธศาสนาก็ฝังรากลึกอยู่ในสังคมไทยมาหลายศตวรรษ เป็นที่มาของวัฒนธรรม ค่านิยม และระเบียบประเพณีที่สำคัญของคนไทย ด้วยเหตุนี้การที่จะศึกษาพระพุทธศาสนาในด้าน พระธรรมคำสอน หรือด้านอื่นๆ รวมไปถึงการน้อมนำมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนา ประเทศหรือองค์กรต่างๆ จึงเป็นสิ่งที่สำคัญ ซึ่งจะต้องศึกษาวิเคราะห์จากองค์ประกอบของความเป็น สถาบันพระพุทธศาสนา องค์ประกอบ ที่มีบทบาทอย่างสำคัญนั้นได้แก่ พุทธธรรมที่อยู่ในรูปของ พระไตรปิฎก หรือในชาดกต่างๆ^๑ ที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก เล่มที่ ๒๗-๒๘ ซึ่งมีจำนวนถึง ๕๔๗ เรื่อง โดยเฉพาะมหานิบาตชาดกนั้น เป็นชาดกที่คนไทยให้ความสนใจและให้ความสำคัญมากกว่า ชาดกอื่นๆ เป็นอย่างมาก เพราะเป็นเรื่องราวสืบทอด สดุดีของพระพระพุทธเจ้าก่อนที่จะเสด็จมา อุบัติเป็นพระพุทธเจ้าที่โดดเด่นด้วยเนื้อหา มีคติธรรม วัฒนธรรม ทางสังคมที่ปรากฏในชาดกใน หลายๆ ด้านด้วยกัน การพัฒนาและแก้ปัญหาวิกฤติในสังคมโดยการผลักดันให้ สังคมไทยก้าวสู่สังคม ระบบคุณธรรมนำ ความรู้โดยน้อมเอาหลักพุทธธรรมนำเข้ามาร่วมด้วยนั้นเป็นสิ่งที่ควร ทำเป็นอย่าง ยิ่ง เพราะแท้จริงแล้วประเทศไทยเรานั้นมีแก้วมณีอันล้ำค่าอยู่แต่ชาดกผู้สนใจที่จะนำมาใช้ให้เกิด ประโยชน์นั้นคือพระพุทธศาสนา ซึ่งพระพุทธศาสนานั้นมุ่งเน้นในการอยู่บนความถูกต้องชอบธรรม โดยเริ่มตั้งแต่การเห็นชอบเป็นต้นไป อันรู้จักโดยทั่วไปว่า “มรรคมืองค์ ๘”^๒ ดังนั้นหลักพุทธธรรมจึง อำนาจคุณประโยชน์ต่อการบริหารและการปกครองของไทยมาทุกสมัยโดยได้มีส่วนควบคุมจิตใจของ ชนชั้น ปกครองให้อยู่ในศีลธรรมอันดี ไม่ให้ใช้อำนาจเกินขอบเขต ทำให้คนไทยรู้จักถือสายกลางมี เมตตากรุณาสุภาพ อ่อนน้อมและเคารพผู้ใหญ่ ทั้งนี้หลักพุทธธรรมยังมีคุณค่าต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคม ความมีเหตุผลในการ ปฏิบัติราชการ การพึ่งตัวเอง สามัคคีธรรมในการทำ งานและ พฤติกรรมในการปกครอง^๓ ที่สำคัญหลักพุทธธรรมนอกจากเป็นหลักที่เข้ากันได้ดีกับหลักทางการ บริหารจัดการแล้ว ยังเป็น อุปกรณ์ต่อการบริหารจัดการ รวมตลอดถึงการปฏิบัติราชการและการ ประกอบกิจการของเอกชนและองค์กร ต่างๆ ที่ยึดถือหลักแห่งเหตุผลและสามัคคีธรรมในการทำงาน เพื่อบรรลุเป้าหมาย โดยได้ทั้งผลงานและเป็นการ พัฒนาจิตใจควบคู่กันไปอีกด้วย^๔ จึงพิจารณาเห็น ว่า ชาดกซึ่งเป็นหนึ่งในบรรดาวัคค์ตฤศาสน์หรือที่นิยม เรียกกันว่าพระไตรปิฎก โดยเฉพาะชาดก นิบาตที่ ๒๒ คือ มหานิบาตชาดก หรือเรียกว่า “ทศชาติชาดก” เรียกโดยทั่วไปว่า “พระเจ้าสิบชาติ” นั้นเป็นชาดกที่พุทธศาสนิกชนถือว่าเป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์และรู้จักกันโดย แพร่หลาย มากไปด้วยเนื้อหา

^๑ สมบูรณ์ สุขสำราญ, การพัฒนาตามแนวพุทธศาสนา:กรณีศึกษาพระสงฆ์นักพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์สวยจำกัด, ๒๕๓๐), หน้า ๒๗.

^๒ De Boer, Chris, ๐๑๓), “ Buddhist values, sustainability and leadership,” *Veridian E-Journal*, SU ๖, ๑ (January – April, ๒๐๑๓): ๑-๑๐,

^๓ ทินพันธุ์ นาคะตะ, คุณค่าของพุทธศาสนาในการบริหารราชการ, *วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ* (คณะรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๐๙), หน้า ๑๕๘.

^๔ พูนลาภ แก้วแจ่มศรี, การจัดการเชิงพุทธ:การสำรวจปรัชญาและแนวคิดสำหรับการจัดการสมัยใหม่, *วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ* (คณะรัฐประศาสนศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๗๓.

สาระที่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตในแง่มุมต่างๆ^๕ มีหลัก พุทธธรรมในระดับโลกวิสัยที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้ ตลอดทั้งกรณีศึกษาที่เกี่ยวกับการบริหารจัดการต่างๆ ก็มีปรากฏอยู่อย่างมากมายหลายประการ ไม่เป็นปฏิปักษ์อุปสรรคข้อขัดแย้งใดๆต่อ บริบทของประเทศ เพราะดำรงอยู่ควบคู่กับคนไทยมานานนับสหัสวรรษ ทั้งพระมหากษัตริย์ไทยทรงได้น้อมนำมา ประยุกต์ใช้ และพระราชทานไว้เป็นแนวทางให้เห็นเป็นที่ประจักษ์แก่สายตาแล้วทั้งในอดีตและปัจจุบัน นอกจากนี้ยังได้ชื่อว่าเป็นการสืบทอดอายุพระศาสนาไว้ เพราะถ้าไม่มีใครใส่ใจ ศึกษาและขาดความรู้เรื่องหลักพุทธธรรมในพระไตรปิฎกเสียแล้ว พระพุทธศาสนาก็จะต้องเสื่อมสูญไปเป็นแน่

๕.๑ ความเป็นมาของคัมภีร์ชาดกเกี่ยวกับการเมืองการปกครอง

มนุษย์ในสังคมหนึ่งๆ ประกอบด้วยกลุ่มบุคคลต่างๆ ที่มีความเชื่อ แนวคิด อุปนิสัย ทัศนคติและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน มารวมกันอยู่ภายในอาณาเขตเดียวกัน จึงทำให้มีความจำเป็นที่จะต้องหาการปกครองที่เหมาะสมมาใช้ในสังคม เพื่อให้สังคมนั้นๆ ดำเนินไปได้ด้วยดี คือมีความสงบเรียบร้อย มีความยุติธรรม มีความสามัคคี ปฏิบัติตนเป็นพลเมืองที่ดีของสังคม หากสังคมที่มีความแตกต่างกันอย่างหลากหลาย ไม่มีการนำการปกครองที่เหมาะสมมาใช้แล้ว ก็อาจทำให้สังคมนั้นประสบกับความสับสนยุ่งเหยิง เกิดความแตกแยก แย่งชิงผลประโยชน์ตามมา อย่างไม่มีที่สิ้นสุด ดังที่เห็นได้ในสังคมต่างๆ ในปัจจุบันนี้^๖

การปกครองที่เหมาะสมจึงเป็นที่ต้องการของทุกๆ สังคม เพราะข้อนี้ถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้ได้มาซึ่งการมีเสถียรภาพทางสังคมและการนำสังคมไปสู่ความเจริญก้าวหน้า ความผาสุก การบริหารและการปกครองของสังคมในอดีตมีความสัมพันธ์กับศาสนาอย่างใกล้ชิด มีการพึ่งพิงอาศัยซึ่งกันและกัน ศาสนาจึงเป็นที่มาของอุดมการณ์รูปแบบเดียว เป็นเครื่องมือที่สำคัญในการธำรงรักษาความชอบธรรมของการปกครองและการยอมรับของประชาชนที่มีต่อผู้ปกครอง

พระพุทธศาสนาทั้งที่เป็นส่วนพระธรรม คือคำสอน และพระวินัย คือ คำสั่ง มีคุณค่าต่อการปกครอง ทั้งในด้านการปกครองตนเอง การปกครองหมู่คณะและการปกครองประเทศหรือสังคม โดยส่วนรวมตลอดจนมีการปกครองโลกอยู่มาก กล่าวคือ มุ่งส่งเสริมให้บุคคลหมั่นสำรวจ ผักผ่อน ปรับปรุง เคารพ ควบคุม บังคับภายในคือจิตใจ เชื่อมมันรับผิดชอบต่อตนเอง เป็นการปกครองตนเอง รู้จักธรรมชาติและความต้องการของผู้อื่น ใช้พระคุณควบคู่กับการใช้พระเดช เป็นการปกครองหมู่คณะและปกครองประเทศหรือสังคมโดยส่วนรวม ตลอดมีการใช้ธรรมเป็นโลกบาล คือทิริและโอตตปปะ ซึ่งเป็นการปกครองโลก

^๕ ชุบณะ ปิ่นเงิน, ทศชาติชาดกฉบับล้านนา, สืบค้นเมื่อ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๕๕, จาก http://www.sri.cmu.ac.th/~elanna/elanna๔๗/public_html/tossachart/tossachart๑.html

^๖มานพ นักการเรียน, ผศ.,รัฐศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์, อ้างใน [www.src.ac.th/web/index.php?option=](http://www.src.ac.th/web/index.php?option=content&task=view&id=423)

๕.๒ ระบบการเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตยตามแนวคัมภีร์ชาดกใน

พระพุทธศาสนา

๕.๒.๑ ผู้ปกครองสำคัญกว่าระบบการปกครอง

ระบบการปกครองในคัมภีร์ชาดก คือ เผด็จการแบบอำนาจนิยม (Authoritarianism) แต่ไม่ใช่เผด็จการแบบอำนาจนิยมดังที่เข้าใจกันในทางรัฐศาสตร์ เพราะยังคำนึงถึงเสียงของประชาชน และยึดถือธรรม ความถูกต้อง ความดีงามเป็นหลัก ให้ความสำคัญแก่ผู้ปกครองมากกว่าระบบการปกครอง คือผู้ปกครองต้องประกอบไปด้วยธรรมสำหรับการบริหารและการปกครอง เช่น ทศพิธราชธรรม พละ ๕ ของกษัตริย์ เว้นจากอคติ ๔ เมื่อผู้ปกครองประพฤติตามธรรมดังกล่าว ย่อมเกิดผล คือประชาชนเป็นสุข

แม้ว่ากษัตริย์จะมีอำนาจมากเพียงใดก็ตาม แต่กษัตริย์ต้องฟังเสียงของประชาชนด้วย ดังปรากฏในเวสสันดรชาดก พระเวสสันดรซึ่งขณะนั้นดำรงพระยศเป็นพระโอรสของพระเจ้าสุทนต์ กษัตริย์เมืองสีพีทรงประทานช้างปัจจัยนาคร ซึ่งเป็นช้างคู่บ้านคู่เมืองให้แก่พวกพราหมณ์ต่างเมืองทั้ง ๘ คน ที่มาขอช้างคู่บ้านคู่เมือง ทำให้ประชาชนเมืองสีพีทั้งหลายโกรธเป็นอันมาก พวกเขามาเข้าเฝ้าพระเจ้าสุทนต์ทูลให้ขับไล่พระเวสสันดรออกนอกเมือง ซึ่ง พระเจ้าสุทนต์ก็ต้องทำตาม ดังมีข้อความที่ชาวเมืองสีพีทูลแก่พระเจ้าสุทนต์ว่า

“พระองค์อย่าได้รับสั่งให้ฆ่าพระเวสสันดรนั้นด้วยท่อนไม้หรือศัสตราเลย ทั้งพระเวสสันดรนั้นก็สมควรแก่เครื่องพันธนาการ แต่จงทรงขับไล่พระเวสสันดรเสียจากแว่นแคว้น จงไปอยู่ที่เขาวงกตเถิด”

ต่อมา พระนางมณโฑซึ่งเป็นพระมเหสีของพระเจ้าสุทนต์จะทัดทาน แต่พระเจ้าสุทนต์ก็ไม่ทรงยินยอมเพราะทรงรับฟังเสียงประชาชนดังที่ปรากฏในเวสสันดรชาดกว่า

“ข้าแต่มหाराช เพราะฉะนั้น เกล้ากระหม่อมฉันขอกราบทูลพระองค์ว่า ประโยชน์อย่าได้ล่วงพระองค์ไปเสียเลย ขอพระองค์อย่าทรงขับไล่พระราชโอรสผู้ไม่มีความผิด เพราะถ้อยคำของชนชาวสีพีเลย”

“เราทำความยำเกรงต่อพระราชประเพณี จึงขับไล่พระราชโอรสผู้เป็นชาวสีพี เราจำต้องขับไล่ลูกของตน ถึงแม้จะเป็นที่รักยิ่งกว่าชีวิตของเรา”

พระพุทธศาสนาถือว่า การปกครองไม่ว่าระบบใด ขอให้ผู้ปกครองเป็นผู้ประพฤติธรรม เป็นอันยอมรับได้ ในตัวรูปแบบการปกครอง มีความเป็นไปได้ไม่น้อยมากที่อัตตาธิปไตยและโลกาธิปไตย จะนำไปสู่ความถูกต้องดีงามได้อย่างดีอย่างสมบูรณ์เพราะการปกครองเต็มไปด้วยอำนาจ ซึ่งเป็นสิ่งยั่วชวนใจคนให้เปลี่ยนนิสัยไปในทางมีความโลภ ความโกรธและความหลง ขาดการตรวจสอบมากยิ่งขึ้นเป็นที่ยอมรับกันในบรรดานักรัฐศาสตร์ทั้งหลายว่า บรรดาสิ่งยั่วชวนทั้งหลายนั้น อำนาจยั่วชวนใจได้มากและรวดเร็ว อำนาจสามารถเปลี่ยนแปลงอุปนิสัยและทำให้การพิจารณาไม่เที่ยงแท้ ทำให้คนซึ่งมีความเมตตากรุณากลายเป็นคนโหดร้าย ดังที่ลอร์ด แอคตัน ได้ให้ข้อคิดไว้ว่า “อำนาจมักทำลายตัวเองและอำนาจสูงสุดทำลายตัวเองอย่างที่สุด (Power corrupts ; Absolute power corrupts absolutely)”

๕.๒.๒ ความสำคัญของผู้ปกครอง

ในทศวรรษของคัมภีร์ชาดก พระราชาหรือกษัตริย์มีความสำคัญมิใช่เป็นเพียงผู้นำในทางการเมืองเท่านั้น แต่ยังเป็นศูนย์กลางที่สำคัญที่สุดของสังคม เป็นแกนให้เกิดความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงทางสังคมเช่นเดียวกับดวงอาทิตย์เป็นศูนย์กลางสุริยะจักรวาล แม้แต่การเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติ เช่น ความวิปริตทางดินฟ้าอากาศ ทุพภิกขภัย หรือภัยพิบัติ ต่างๆ ก็เชื่อว่าอยู่ในความรับผิดชอบของกษัตริย์หรือพระราชาด้วยในทางรัฐศาสตร์ก็ถือว่า กษัตริย์หรือพระราชามีความสำคัญในฐานะเป็นประมุขแห่งรัฐ แม้ว่าในปัจจุบัน จะมีรูปแบบประมุขของรัฐแบบใหม่ คือประธานาธิบดีเป็นประมุขตามวิวัฒนาการทางการเมืองก็ตามผู้นำหรือผู้ปกครองเป็นผู้ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการนำพาประชาชน (พลเมือง) และประเทศชาติไปสู่ความเจริญหรือความเสื่อมได้ ถ้าได้ผู้ปกครองที่ดีมีศีลธรรม มีความรู้ความสามารถ จะนำพาประชาชนและประเทศชาติไปสู่ความผาสุกความเจริญได้ แต่ถ้าได้ผู้ปกครองที่ทุจริตคดโกง ผิดศีลธรรม จะทำให้ประชาชนประสบกับความเดือดร้อนและประเทศชาติอาจจะล่มสลายกลายเป็นเมืองขึ้นของประเทศอื่นก็ได้

ใน*ราโชวาทชาดก*^๗ ได้สะท้อนย้อนให้เห็นว่าผู้นำหรือผู้ปกครองมีความสำคัญอย่างไร ต่อความผาสุกและความเจริญของประชาชนและบ้านเมืองไว้ดังนี้

“ถ้าเมื่อโคทั้งหลายว่ายข้ามแม่น้ำไป โคหัวหน้าฝูงว่ายคด เมื่อโคผู้นำฝูงว่ายคดเช่นนั้น โคทั้งหมดก็ย่อมว่ายคดไปตามกัน ในหมู่มนุษย์ทั้งหลายก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับสมมติแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติไม่เป็นธรรม ประชาชนนอกนั้นก็ประพฤติไม่เป็นธรรมอย่างแน่แท้ ถ้าพระราชาผู้เป็นใหญ่ไม่ตั้งอยู่ในธรรม รัฐก็ย่อมอยู่เป็นทุกข์ทั่วกันถ้าเมื่อโคทั้งหลายว่ายข้ามแม่น้ำไป โคหัวหน้าฝูงว่ายข้ามตรง เมื่อโคผู้นำฝูงว่ายข้ามตรงเช่นนั้น โคทั้งหมดก็ย่อมว่ายข้ามตรงไปตามกันในหมู่มนุษย์ทั้งหลายก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับสมมติแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติเป็นธรรม ประชาชนนอกนั้นก็ย่อมประพฤติเป็นธรรมไปตามอย่างแน่แท้ ถ้าพระราชาเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรมรัฐก็ย่อมอยู่เป็นสุขทั่วกัน”

ใน*เวสสันดรชาดก*^๘ พระนางมัทรีกราบทูลแก่พระเจ้าสุทนต์ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพระราชาไว้ว่า

“จงเป็นเครื่องหมายแห่งรถ ควันเป็นเครื่องปรากฏแห่งไฟพระราชาเป็นสง่าแห่งแคว้น แคว้น ภาสตาเป็นสง่าของหญิงความเป็นหม้ายเป็นความเผ็ดร้อนในโลก”

ใน*มหาโพธิชาดก*^๙ ได้เสนอความสำคัญของผู้นำหรือพระราชาไว้ ดังนี้

“ถ้าเมื่อฝูงโคข้ามฟากไปอยู่ โคผู้นำฝูงไปคด เมื่อมีโคผู้นำฝูงไปคด โคทั้งหมดนี้ก็ย่อมไปคดฉันใด ในหมู่มนุษย์ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ผู้ใดได้รับยกย่องว่าเป็นผู้ประเสริฐสุด ถ้าผู้นั้นประพฤติดีธรรม ไม่จำต้องกล่าวถึงประชาชนนอกนี้ ชาวเมืองทั้งปวงย่อมอยู่เป็นทุกข์ ถ้า

^๗ ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗ / ๑๓๓ / ๑๘๔.

^๘ ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘ / ๑๘๔๑ / ๔๗๓.

^๙ ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘ / ๑๖๘ / ๓๑.

พระราชามาไม่ทรงตั้งอยู่ในธรรมถ้าเมื่อฝูงโคข้ามปากไปอยู่ โคนผู้นำฝูงไปตรง เมื่อมีโคผู้นำฝูงไปตรง โคนทั้งหมดนั้นก็ยอมไปตรงจนใด ในหมู่มนุษย์ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ผู้ใดได้รับยกย่องว่าเป็นผู้ประเสริฐสุด ถ้าแม้ผู้นั้นประพฤติธรรม จะจำต้องกล่าวถึงประชาชนนอกนี้ ชาวเมืองทั้งปวงยอมอยู่เป็นสุข ถ้าพระราชามาทรงตั้งอยู่ในธรรมเมื่อต้นไม้ใหญ่มีผล ผู้ใดเก็บผลดิบมา ผู้นั้นยอมไม่รู้รสแห่งผลไม้นั้น ทั้งพืชพันธุ์แห่งต้นไม้นั้นก็ยอมพินาศรัฐเปรียบด้วยต้นไม้ใหญ่ พระราชาใดทรงปกครองโดยไม่เป็นธรรม พระราชานั้นยอมไม่รู้จักรสแห่งรัฐนั้น และรัฐของพระราชานั้นก็ยอมพินาศเมื่อต้นไม้ใหญ่มีผล ผู้ใดเก็บผลสุกมา ผู้นั้นยอมรู้รสแห่งผลไม้นั้น ทั้งพืชพันธุ์แห่งต้นไม้นั้นก็ไม่พินาศรัฐเปรียบด้วยต้นไม้ใหญ่ พระราชาใดทรงปกครองโดยธรรม พระราชานั้นยอมทรงรู้จักรสแห่งรัฐนั้นและรัฐของพระราชานั้นก็ไม่พินาศ”

อนึ่ง ชัตติราชพระองค์ใด ทรงปกครองชนบทโดยไม่เป็นธรรม ชัตติราชพระองค์นั้นยอมคลาดจากโอชะทั้งปวงอนึ่ง พระราชาพระองค์ใด ทรงเบียดเบียนชาวนิคมนผู้ประกอบการซื้อขาย กระทำการถวายโอชะและพลีกรรม พระราชาพระองค์นั้น ย่อมคลาดจากส่วนพระราชทรัพย์พระราชาราชพระองค์ใด ทรงเบียดเบียนนายพรานผู้รู้เขตแห่งการประหารอย่างดี และเบียดเบียนทหารผู้กระทำความชอบในสงคราม เบียดเบียนอำมาตย์ผู้รุ่งเรือง พระราชาพระองค์นั้น ย่อมคลาดจากพลนิกายอนึ่ง พระราชาผู้ไม่ประพฤติธรรม เบียดเบียนบรรพชิตผู้แสวงหาคุณ ผู้สำรวจประพฤติพรหมจรรย์ พระราชาพระองค์นั้นย่อมคลาดจากสวรรค์อนึ่ง พระราชาผู้ไม่ทรงตั้งอยู่ในธรรม ข้าพระชายาผู้ไม่ประทุษร้าย ย่อมได้ประสพเหตุแห่งทุกข์หนัก และยอมผิดพลาดด้วยพระราชบุตรทั้งหลาย พระราชาพึงประพฤติธรรมในชาวชนบท ชาวนิคมน พลนิกาย ไม่พึงเบียดเบียนบรรพชิต พึงประพฤติสม่าเสมอในพระโอรสและพระชายาพระราชารู้เป็นภูมิบดีเช่นนั้น เป็นผู้ปกครองบ้านเมือง ไม่ทรงพิโรธ ย่อมทรงทำให้ผู้อยู่ใกล้เคียงหัวนไหว เหมือนพระอินทร์ผู้เป็นเจ้าของสุร ฉะนั้น เมื่อพระราชามาทรงประพฤติธรรมแล้ว นอกจากทำให้ประชาชนในรัฐประสพกับความผาสุกแล้ว พระราชาเองย่อมได้รับผลในชาติหน้าด้วย ดังที่ปรากฏในอุมมาทันตีชาดก ซึ่งอภิปรากเสนาบดีกราบทูลแก่พระเจ้าสิริราชให้ประพฤติธรรมแก่บุคคลและสัตว์รอบข้างไว้ดังนี้

“ข้าแต่พระมหाराชเจ้า พระองค์ทรงประพฤติธรรมอันไม่มีความฉิบหาย เป็นแดนเกษมอยู่เป็นนิจแท้ พระองค์จักดำรงราชสมบัติอยู่ยั่งยืนนาน เพราะพระปัญญาของพระองค์เป็นเช่นนั้นพระองค์ไม่ทรงประมาทธรรมใด ข้าพระองค์ขออนุโมทนาธรรมนั้นของพระองค์ พระราชาผู้เป็นอิสระทรงประมาทธรรมเสียแล้ว ย่อมเคลื่อนจากรัฐ ข้าแต่พระมหากษัตริย์ชัตติราช ขอพระองค์จงทรงประพฤติธรรมในพระชนนีและพระชนก ครั้นทรงประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรค์ ข้าแต่พระมหाराช ขอพระองค์จงทรงประพฤติธรรมในมิตรและอำมาตย์ทั้งหลาย ครั้นทรงประพฤติธรรมในโลกนี้แล้วจักเสด็จสู่สวรรค์

“ข้าแต่พระมหाराช ขอพระองค์จงทรงประพฤติธรรมในราชพาหะและทหารแก่ลัวทั้งหลาย ครั้นทรงประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรค์ ข้าแต่พระมหाराช ขอพระองค์จง

ทรงประพฤติธรรมในชนชาวคามและนิคมทั้งหลาย ครั้นทรงประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จ
 สูสวรรคตข้าแต่พระมหाराช ขอพระองค์จงทรงประพฤติธรรมในชนชาวแคว้นแคว้นและชนบท
 ทั้งหมด ครั้นทรงประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสูสวรรคตข้าแต่พระมหाराช ขอพระองค์จง
 ทรงประพฤติธรรมในสมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย ครั้นทรงประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จ
 สูสวรรคตข้าแต่พระมหाराช ขอพระองค์จงทรงประพฤติธรรมในเนื้อและนกทั้งหลาย ครั้นทรง
 ประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสูสวรรคตข้าแต่พระมหाराชเจ้า ขอพระองค์จงทรงประพฤ
 ติธรรมเถิด เพราะว่าธรรมที่ประพฤติแล้วย่อมนำสุขมาให้ ครั้นพระองค์ทรงประพฤติธรรมในโลกนี้
 แล้ว จักเสด็จสูสวรรคตข้าแต่พระมหाराชเจ้า ขอพระองค์จงทรงประพฤติธรรมเถิด ด้วยว่า พระ
 อินทร์ เทวดา พรหมทั้งพรหม เป็นผู้ถึงทิพยสถาน เพราะธรรมที่ประพฤติแล้ว ข้าแต่พระราชา
 พระองค์อย่าทรงประมาทธรรมเลย”

ในมหาสุบินชาดก^{๑๐} ซึ่งเกี่ยวกับพุทธทำนายความฝันของพระเจ้าปเสนทิโกศล มีเนื้อหาที่
 เกี่ยวข้องกับผู้ปกครองอยู่ ๑๑ ประการ คือ ๑, ๔, ๕, ๖, ๘, ๙, ๑๐, ๑๒, ๑๓, ๑๕ และ ๑๖ ถ้า
 ผู้ปกครองไม่มีคุณธรรมในการปกครอง เหตุการณ์ที่เลวร้ายในความฝันย่อมเกิดขึ้น แต่ถ้าผู้ปกครองมี
 คุณธรรมในการปกครอง เหตุการณ์ที่เลวร้ายในความฝันย่อมไม่เกิดขึ้น เป็นการให้ความสำคัญแก่
 ผู้ปกครองในฐานะเป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจ ซึ่งมีผลต่อสังคม การเมือง เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อมเรื่องที่
 พระราชาไม่ทรงประพฤติธรรม ส่งผลทำให้ประชาชนในรัฐไม่ประพฤติธรรมไปด้วย นอกจากจะพบได้
 ในคัมภีร์ชาดกแล้ว ยังพบในพระสูตรต่าง ๆ เช่น ธรรมิกสูตร มีเนื้อหาดังนี้

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สมัยใด พระราชาเป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม สมัยนั้น แม้พวก
 ข้าราชการก็เป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อพวกข้าราชการไม่ตั้งอยู่ในธรรม สมัยนั้น แม้พราหมณ์
 และคฤหบดี เป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อพราหมณ์และคฤหบดีไม่ตั้งอยู่ในธรรม สมัยนั้น แม้ชาว
 นิคมและชาวชนบทไม่ตั้งอยู่ในธรรม พระจันทร์และพระอาทิตย์ย่อมหมุนเวียนไม่สม่ำเสมอ เมื่อ
 พระจันทร์และพระอาทิตย์หมุนเวียนไม่สม่ำเสมอ หมู่ดาวนักษัตรก็ย่อมหมุนเวียนไม่สม่ำเสมอ
 เมื่อคืนและวันหมุนเวียนไม่สม่ำเสมอ ฤดูและปีก็ย่อมหมุนเวียนไม่สม่ำเสมอ เมื่อฤดูและปี
 หมุนเวียนไม่สม่ำเสมอ ลมย่อมพัดไม่สม่ำเสมอ เมื่อลมพัดไม่สม่ำเสมอ ลมก็เดินผิดทางไม่
 สม่ำเสมอ ย่อมผิดเวียนไป เมื่อลมเดินผิดทางไม่สม่ำเสมอผิดเวียนไป เทวดาย่อมกำเริบ เมื่อ
 เทวดากำเริบ ฝนย่อมไม่ตกต้องตามฤดูกาล เมื่อฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ข้าวกล้าทั้งหลายก็สุก
 ไม่เสมอกัน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มนุษย์ผู้บริโภคข้าวที่สุกไม่เสมอกัน ย่อมเป็นผู้มีอายุสั้น มี
 ผิวพรรณเศร้าหมอง มีกำลังน้อย มีอาพาธมาก” นอกจากนั้น พระราชายังเป็นศูนย์กลางทาง
 สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ในคัมภีร์ชาดกยอมรับว่า มีความสัมพันธ์ระหว่างคุณธรรมของผู้นำกับ
 สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ กล่าวคือ ถ้าผู้นำไม่ประพฤติธรรม เช่น ลูแก่อำนาจจอกติ ๔ ได้แก่

^{๑๐} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗ / ๗๗ / ๓๒.

ลำเอียงเพราะชอบ เป็นต้น สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติย่อมผันแปรผิดเปลี่ยนไปจากธรรมดาของ มัน แต่ถ้าผู้นำประพฤติธรรม เช่น ละเว้นจากการลู่อำนาจอคติ ๔ สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติย่อม เป็นไปตามปกติธรรมดาของมัน”

ในราโชวาทชาดก^{๑๑} เสนอไว้ว่า พระราชาพระองค์หนึ่งทรงประสงค์ที่จะทราบ ว่า ประชาชนในแว่นแคว้นมีทรศนะอย่างไรบ้างต่อพระองค์ จึงทรงปลอมพระองค์เสด็จไปตามชนบท ได้ สดับแต่ว่าประชาชนสรรเสริญคุณของพระองค์เท่านั้น จึงเสด็จไปยังหิมวันตประเทศ ทรงพบพระ โภธิสัตว์ ตามปกติแล้ว พระโภธิสัตว์นำผลนิโครธ (ไทร) สุกจากป่ามาบริโภคนิโครธสุกเหล่านั้น มี รสหวาน มีรสเสมอด้วยน้ำตาลกรวด พระโภธิสัตว์จึงทูลเชิญพระราชาวา

“ท่านผู้มีบุญมากเชิญท่านบริโภคนิโครธสุกนี้แล้วดื่มน้ำตาม” พระราชาทรงกระทำ ตามนั้นแล้วตรัสถามพระโภธิสัตว์ว่า

“ท่านผู้เจริญเพราะเหตุไรผลนิโครธสุกนี้จึงหวานดีจริง”

“ท่านผู้มีบุญมาก พระราชาทรงครองราชสมบัติโดยธรรมโดยเสมอเป็นแน่ เพราะเหตุนี้ผล นิโครธสุกนี้จึงหวาน”

“ท่านผู้เจริญ ในเวลาที่พระราชาไม่ดำรงอยู่ในธรรม ผลนิโครธสุก ย่อมไม่หวานหรือ หนอ”

“ใช่ ท่านผู้มีบุญมาก เมื่อพระราชาทั้งหลายไม่ดำรงอยู่ในธรรม น้ำมัน น้ำผึ้ง และ น้ำอ้อย เป็นต้นก็ดี รากไม้ และผลไม้ในป่าเป็นต้นก็ดี ย่อมไม่หวาน หมดโอชะ อีกอย่างหนึ่ง มิใช่ สิ่งเหล่านี้อย่างเดียว แม้รัฐทั้งสิ้น ก็ไร้ค่า แต่เมื่อพระราชาทั้งหลายนั้น ทรงดำรงอยู่ในธรรม แม้ สิ่งเหล่านั้นก็ย่อมหวาน มีโอชะ รัฐแม้ทั้งสิ้น ย่อมมีค่า”

ต่อมา พระราชาทรงประสงค์ทดลองคำของพระโภธิสัตว์ว่าจะเป็นเช่นนั้นจริงหรือไม่ จึง ทรงครองราชสมบัติโดยไม่เป็นธรรม แล้วเสด็จไปหาพระโภธิสัตว์ ปรากฏว่า ผลนิโครธสุกที่พระองค์ เสวยไม่มีรสหวาน จึงถ่มทิ้งพร้อมทั้งเขพะ (น้ำลาย)

ในกुरुธรรมชาดก^{๑๒} แสดงว่า พระเจ้าธัญชัยโกวัชรราชแห่งนครอินทปัฐภูมิ ในแคว้นกुरु ทรงประพฤติในกुरुธรรม คือ ศีล ๕ ได้แก่

- ๑) ปาณ น หนตพโพ ไม่พึงฆ่าสัตว์
- ๒) อทินนํ นาทตพโพ ไม่พึงถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้
- ๓) กามะสุ มิจฉาจาโร น จริตพโพ ไม่พึงประพฤติผิดในกามทั้งหลาย
- ๔) มุสาวาโท น ภาสิตพโพ ไม่พึงกล่าวคำเท็จ และ
- ๕) มชชปานํ น ปาตพโพ ไม่พึงดื่มน้ำเมา

^{๑๑} พ.ช. (ไทย) ๒๗ / ๑-๒ / ๖๒.

^{๑๒} พ.ช. (ไทย) ๒๗ / ๗๖ / ๑๓๗.

ฝนจึงตกต้องตามฤดูกาล แต่ในทันตปุรณครแคว้นกาลิงคะของพระเจ้า กาลิงคราช ฝนไม่ตกภัย ๓ ประการ คือ ๑) ฉาดตกภัย ภัยคือความอดอยาก ๒) โรคภัย ภัยคือโรค และ ๓) ทุพภิกขภัย ภัยคือข้าวยากหามากแพงจึงเกิดขึ้นแก่ประชาชน ดังนั้น ประชาชนจึงพากันถวายฎีกา ร้องเรียนพระราชา แต่ต่อมาพระราชาทรงประพตติกุรุธรรม ฝนจึงตกและภัยทั้ง ๓ ก็สงบระงับ

จึงเห็นได้ว่า ความเชื่อที่แพร่หลายในสมัยโบราณมีอยู่ว่า ความผาสุกและความมั่งคั่งของบ้านเมืองต้องประสานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับอำนาจที่มองไม่เห็น (Invisible Powers) และ กษัตริย์หรือพระราชนิเืองเป็นผู้ทำการประสาน (Mediator) ระหว่างความผาสุกมั่งคั่งของบ้านเมือง กับอำนาจที่มองไม่เห็นนอกจากนี้ ผู้ນายังต้องแสดงความกตัญญูรู้คุณต่อสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่ตนได้อาศัยเพื่อจะได้เป็นแบบอย่างแก่ผู้ใต้บังคับบัญชา

ดังปรากฏในจุลลสุวราชชาดก^{๑๓} กล่าวถึงพญานกแขกเต้ามีความกตัญญูรู้คุณต้นไม้ที่ตัวเองเคยใช้ประโยชน์ แม้ว่าปัจจุบันจะไม่ได้รับประโยชน์จากต้นไม้ นั้นแล้ว ก็ยังจะต้องถนอมรักษา ต้นไม้ นั้นอยู่ ดังนี้

“ท้าวสักกเทวราช (แปลงร่างเป็นพญาหงส์) ถามว่า “ต้นไม้ทั้งหลายมีใบเขียว มีผลดก มีอยู่เป็นอันมากเหตุใดพญานกแขกเต้าจึงมีใจยินดีในไม้แห่งไม้ผู้เล่า”

นกแขกเต้าตอบว่า “เราได้กินผลแห่งต้นไม้ นั้นนับได้หลายปีมาแล้ว ถึงเราจะรู้ยู่ ว่าต้นไม้ นี้ไม่มีผลแล้วก็ต้องรักษาไมตรีให้เหมือนในกาลก่อน”

ท้าวสักกเทวราชถามต่อว่า “นกทั้งหลายย่อมละทิ้งต้นไม้แห่ง ต้นไม้ผู้ ไม่มีใบ ไม่มีผล ไปดูก่อนนกแขกเต้าท่านเห็นโทษอะไรจึงไม่ละทิ้งต้นไม้ นี้ไป”

นกแขกเต้าตอบว่า “นกเหล่าใด คบหากันเพราะต้องการผลไม้ ครั้นรู้ว่าต้นไม้ นี้ไม่มีผลแล้วก็ละทิ้งไปเสีย นกเหล่านั้นโง่เขลา มีความรู้เพื่อประโยชน์ของตน มักจะทำการฝักใฝ่แห่งมิตรภาพให้ตกไป”

ท้าวสักกเทวราชกล่าวว่า “ดูก่อนปักษี ความเป็นสหาย ความรัก ความสนิทสนมกัน ท่านทำไว้เป็นอย่างดีแล้วถ้าท่านชอบธรรมนี้ท่านก็เป็นผู้ควรที่วิญญูชนทั้งหลายพึงสรรเสริญ ดูก่อนนกแขกเต้าผู้มีปีกเป็นยาน มีคอโค้งเป็นสง่า เราจะให้พรแก่ท่าน ท่านจงเลือกเอาพรตามใจปรารถนาเถิด”

เมื่อได้ฟังดังนั้น พญานกแขกเต้าก็ดีใจและขอพรต่อท้าวสักกเทวราชว่า “ทำอย่างไร ข้าพเจ้าจะพึงได้เห็นต้นไม้ นี้ก็กลับมีใบมีผลอีกเล่าข้าพเจ้าจะยินดีเป็นที่สุดเหมือนคนจนได้ ชุมทรัพย์นั้น”

ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราชทรงพรมน้ำอมฤตที่ต้นไม้ นั้น ต้นไม้ นั้นก็งอกงามแผ่กิ่งก้านสาขา มีร่มเงาอันร่มรื่น นารี้นรมยใจ พญานกแขกเต้าจึงกล่าวเป็นเชิงขอบคุณท้าวสักก

^{๑๓} พ.ช. (ไทย) ๒๗ / ๓๐-๓๑ / ๓๐๕-๓๐๗.

เทวราชว่า “ข้าแต่ท้าวสักกเทวราช ขอพระองค์ทรงพระเจริญสุข พร้อมด้วยพระญาติทั้งปวง เหมือนข้าพระบาทมีความสุขเพราะได้เห็นต้นไม้ที่ผลิดผลในวันนี้ ฉะนั้นเกิด”

ท้าวสักกเทวราชทรงสดับคำกล่าวของพญานกแขกเต้าแล้ว ทรงทำให้ต้นไม้ที่มีดอก ออกผลแล้วจึงเสด็จกลับไปสู่สวนนั้นวันพร้อมกับพระมเหสี”

๕.๓ ลักษณะที่แตกต่างกันระหว่างผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครอง

ผู้ปกครองมีลักษณะที่แตกต่างจากผู้ใต้ปกครอง คือ

๑) ผู้นำจะต้องเป็นผู้มีความเสียสละ ละทิ้งความสุขส่วนตัว ทุ่มเทชีวิตในการปฏิบัติหน้าที่ แม้กระทั่งชีวิตก็ยอมพลีสละให้ได้ เพื่อให้สมกับที่ได้รับความไว้วางใจ จากผู้ที่เลือกสรรตนให้ เป็นผู้นำของเขา ไม่ใช่เอาสภาพตนเองเป็นผู้นำ ผู้ปกครอง ผู้บริหาร หรือนักการเมือง เพียงหวัง กอบโกยผลประโยชน์ของรัฐมาเป็นของตนเอง พวกพ้องตนเองหรือทำให้รัฐสูญเสียผลประโยชน์ด้วยความประมาทขาดปัญญาพิจารณาให้ด้วยดีของตนเอง

ในมหากปิชาดก^{๑๔} เสนอลักษณะของผู้นำลักษณะนี้ไว้ พญาวานรมิจิตเมตตาทหวังความสุขของเหล่าวานรที่เลือกตนให้เป็นผู้ นำ จึงยอมเสียสละทอดตัวเป็นสะพานให้เหล่าวานรหนีจากลูกธนูของคณแมนธนู

๒) ผู้นำจะต้องฟังเสียงของประชาชนและกระทำตามเจตจำนงของประชาชน แม้ว่า ผู้นำหรือผู้ปกครองได้รับการมอบอำนาจเพื่อการปกครองบริหารจากประชาชนแล้ว แต่อำนาจนั้นไม่อาจถูกนำไปใช้ในทางมิชอบ มิฉะนั้น จะเป็นการรุกรอนสิทธิอันชอบธรรมของประชาชน ต้องระลึกลู่ เสมอว่า เสียงของประชาชน ย่อมเป็นเสียงที่ทรงอำนาจ ศักดิ์สิทธิ์เหนืออื่นใด ผู้ปกครองจึงสามารถ ปกครองบริหารนำทางประชาชนให้ประสบกับความผาสุกความเจริญได้ อย่าคิดว่าเสียงของประชาชน เป็นเพียงเสียงนกเสียงกา นึกย้อนไปถึงตำนานวันสงกรานต์ ธรรมบาลรอดตายเพราะฟังเสียงนกเสียงกา แต่กระนั้นก็ตาม มติมหาชนมิใช่ถูกต้องเสมอไป ผู้ปกครองจักต้องใช้วิจารณ์ญาณอย่างรอบคอบ เทียงธรรม ตัดสินใจกระทำการต่างๆ

ในเวสสันดรชาดก^{๑๕} สนับสนุนลักษณะของผู้นำดังกล่าว พระเวสสันดร ในฐานะองค์ ยุพราชทรงประทานช้างคู่บ้านคู่เมืองของรัฐสีพี อันเป็นการบำเพ็ญทานบารมี แก่รัฐกาลิงคะ ซึ่งรัฐกาลิงคะนี้เป็นประเทศเพื่อนบ้าน เนื่องด้วยรัฐนั้น ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล การที่พระเวสสันดรทรงประ ช้างนั้นแก่รัฐกาลิงคะ เป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างประเทศอีกด้วย แต่ประชาชนของรัฐสีพี ถือว่าช้างนั้นเป็นสมบัติของชาติจึงหวงแหนอย่างยิ่ง โดยที่ประชาชนเองไม่เข้าใจพระประสงค์ของพระ เวสสันดร จึงพร้อมใจกันประท้วงต่อพระเจ้าสุยชัย พระราชาบิดา ให้วินิจฉัยเรื่องนี้ พระเจ้าสุยชัยทรง พอพระทัยที่จะสละราชสมบัติให้แก่ประชาชนมากกว่าจะให้เกิดโทษทัณฑ์แก่พระโอรส แต่ประชาชน ทูลขอเพียงให้เนรเทศออกจากรัฐสีพีไปอยู่ที่เขาวงกต

พระเจ้าสุยชัยตรัสแก่พระเวสสันดรว่า “ขอให้เราก็คือตามเจตจำนงของทวยอาณา ประชากรชาติเถิด เราไม่ฟังเห็นแก่ผลได้ส่วนตัว” ผู้นำจะต้องไม่รับฟังข้อมูลข่าวสารจากคนอื่นที่มา

^{๑๔} พ.ช. (ไทย) ๒๗ / ๘๓ - ๘๔ / ๒๗๐.

^{๑๕} พ.ช. (ไทย) ๒๘ / ๑๖๗๑ / ๔๕๐.

รายงานให้ทราบเท่านั้น แต่ต้องปฏิบัติการเชิงรุก คือ สอดส่องดูแลระดับรับฟังเสียงจากประชาชน โดยตรงอยู่ตลอดเวลา เพื่อจะได้เข้าใจความเป็นไปและปัญหาต่างๆของประชาชนอย่างถูกต้องแท้จริง แล้วนำไปพิจารณาหาทางแก้ไขต่อไป

ในภณพุดิตทุกชาติ^{๑๖} สนับสนุนทรศนะข้างต้น มีเรื่องย่อว่า พระราชาปัญจาละ แห่งเมืองอุตตรปัญจาลนคร แคว้นกปีละ ไม่ทรงตรวจตรา สอดส่องดูแลการทำงานของข้าราชการ จึงทำให้ข้าราชการเก็บภาษีรีดนาทาเร้นโดยไม่ชอบธรรม และมีโจรเกิดขึ้นมากมายเที่ยวปล้นฆ่าประชาชน พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นรุกขเทวดาจึงทูลเตือนพระราชามีให้ประมาทในการปกครองบริหาร บ้านเมือง หมั่นสอดส่องตรวจตราบ้านเมือง ดังนั้นพระราชาก็ทรงปลอมพระองค์ โดยไม่ให้ใครจำได้ เสด็จไปในที่ต่างๆ ได้ทราบความจริง จึงแก้ไขปัญหาต่างๆให้ลุล่วงไปด้วยดี

เรื่องที่ ๑

ชายชราชาวบ้านผู้หนึ่งนำกิ่งหนามมาจากดงล้อมกันปิดประตูเรือนไว้ พายุตรภรรยา เข้าป่าไป เวลาเย็น เมื่อพวกข้าราชการกลับไปแล้ว ก็กลับมายังเรือนของตน ถูกหนามยอกเท้าที่ ประตูเรือนจึงนั่งกระโหย่งบ่งหนามตำพระราชาวา

“ขอให้พระเจ้าปัญจาละราช จงถูกลูกศรเสียบในสงคราม เสวยทุกข์เวทนา เหมือนเรา ถูกหนามแทงแล้วเสวยทุกข์เวทนาอยู่ในเวลานี้”

พระราชากับราชบุโรหิต ซึ่งปลอมตัวยืนอยู่ใกล้ๆ ราชบุโรหิตได้ยินคำตำของชายชรา จึงกล่าวว่า “ท่านเป็นคนแก่ มีจักษุมืดมัว มองเห็นอะไรไม่ถนัด หนามแทงตนเอง ในเรื่องนี้ พระเจ้าพรหมทัตมีความผิดอะไรด้วย” ชายชราจึงโต้ตอบว่า “พราหมณ์ เราถูกหนามแทง เป็นความผิดของพระเจ้าพรหมทัต พระองค์มิได้พิทักษ์รักษาชาวชนบท จึงทำให้ชาวชนบทถูก ข้าราชการกดขี่ด้วยภาษีอันไม่ชอบธรรม กลางคืนถูกพวกโจรปล้น กลางวันถูกข้าราชการกดขี่ ในแคว้นแคว้นของพระราชาก็มีคนอาชกรรมมากมายนะพ่อคุณ เมื่อภัยเช่นนี้เกิดขึ้น ประชาชนพากันฮึดฮัด เพราะกลัวพากันหาไม้หนามในป่ามาทำที่ชุกซ่อน”

เรื่องที่ ๒

หญิงชรา มีฐานะยากจนคนหนึ่ง เก็บผักหักฟืนมาจากป่า เลี้ยงดูลูกสาวทั้ง ๒ คน โดยไม่ให้ลูกสาวทั้ง ๒ คนนั้น ไปช่วยทำงานด้วยวันหนึ่งพลัดตกจากต้นไม้จึงสาปแช่งพระราชาวา

“ในแคว้นแคว้นของพระเจ้าพรหมทัต (พระเจ้าปัญจาละราช) หญิงสาวหาผ้าไม่ได้ไปจนแก่ เมื่อไร พระเจ้าพรหมทัตจึงจักสวรรคตเสียที” บุโรหิตของพระราชาก็ปลอมตัวไปกับพระราชาด้วย จึงคัดค้านว่า “เฮ้ย หญิงชั่วไม่รู้จักเหตุผล แกพูดไม่ดีเลย พระราชาเคยหาผ้าให้

^{๑๖} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗ / ๓๓๒ - ๓๖๙ / ๕๘๘ - ๕๙๔.

หญิงสาว มีที่ไหนกัน”หญิงชราจึงโต้ตอบว่า “พราหมณ์เอ๋ย เราไม่ได้พูดชั่วเลย เราชาวชนบทรู้เหตุผลดี พระเจ้าพรหมทักไม่ได้พิทักษ์รักษาประชาชน จึงทำให้กลางวัน ถูกข้าราชการเก็บภาษีโดยไม่ชอบธรรม กลางคืนถูกโจรปล้น ในแคว้นนี้ มีคนอาชกรรมมากมาย เมื่อครองชีพลำบาก การเลี้ยงดูลูกเมียก็ลำบาก หญิงสาวจักมีผิวได้ที่ไหน”

เรื่องที่ ๓

พระราชากับราชบุโรหิตเดินทางต่อไปเห็นชวานากำลังไถนา โคซื้อสาละยะถูกผาลแทงล้มลง ชวานาได้ตำพระราชาวา “ขอให้พระเจ้าปัญจาลราชจงถูกหอกแทง ต้องนอนกลิ้งอยู่ในสงคราม เหมือนโคสาละยะถูกผาลแทงนอนอยู่ดังคนกำพร้า ฉะนั้น”บุโรหิตของพระราชาชึ่งปลอมตัวไปกับพระราชาด้วย จึงคัดค้านว่า “เจ้าคนชาติชั่ว เจ้าโกรธพระเจ้าพรหมทักโดยไม่เป็นธรรม เจ้าทำร้ายโคของตนเอง ทำไมจึงมาสาปแช่งพระราชาด้วยเล่า”ชวานาจึงโต้ตอบว่า “พราหมณ์เราโกรธพระเจ้าพรหมทักโดยชอบธรรม เพราะพระเจ้าพรหมทักมิได้ทรงพิทักษ์รักษา ชาวชนบท จึงทำให้ชาวชนบทถูกข้าราชการกดขี่ด้วยภาษีอันไม่ชอบธรรม กลางคืนถูกพวกโจรปล้น กลางวันถูกข้าราชการกดขี่ ในแคว้นแคว้นของพระราชากอง มีคนอาชกรรมมากมาย แม่ครัวคองหุงต้มใหม่อีกเป็นแน่ (คือต้องเลี้ยงดูข้าราชการที่มาขูดรีดภาษีโดยไม่เป็นธรรม) จึงนำข้าวมาส่งในเวลาสาย เรามัวแลดูแม่ครัวมาส่งข้าวอยู่ โคสาละยะจึงถูกผาลแทงเอา”

เรื่องที่ ๔

พระราชากับราชบุโรหิตเดินทางต่อไปแล้วพักอยู่ในบ้านแห่งหนึ่ง รุ่งขึ้น แม่โคนมโกงตัวหนึ่งเอาเท้าติดคนรีดนมโคล้มไปแล้วทำให้นมสดหกไปด้วย คนรีดนมโคจึงได้ตำพระราชาวา “ขอให้พระเจ้าปัญจาลราช จงถูกฟันด้วยดาบในสงคราม เตือดร้อนอยู่เหมือนเราถูกแม่โคนมกีบในวันนี้ จนนมสดของเขาหกไป ฉะนั้น”บุโรหิตได้ฟังเช่นนั้นจึงคัดค้านว่า “การที่แม่โคกีบเจ้าให้บาดเจ็บ นำนมหกไปนั้น เป็นความผิดอะไรของพระเจ้าพรหมทัก ท่านจึงติเตียนอยู่”คนรีดนมโคโต้ตอบว่า “พราหมณ์ พระเจ้าปัญจาลจะควรจะได้รับความคิดเห็น เพราะพระเจ้าพรหมทักมิได้พิทักษ์รักษาชาวชนบท จึงทำให้ชาวชนบทถูกข้าราชการกดขี่ด้วยภาษีอันไม่ชอบธรรม กลางคืนถูกพวกโจรปล้น กลางวันถูกข้าราชการกดขี่ ในแคว้นแคว้นของพระราชากอง มีคนอาชกรรมมากมาย แม่โคเปรี้ยว ดูร้าย เมื่อก่อนพวกเรามีได้รีดนมมัน มาวันนี้ เราถูกพวกข้าราชการผู้ต้องการน้ำนมรีดนาทาเร้น จึงต้องรีดนมมันอยู่เดี๋ยวนี”

เรื่องที่ ๕

พระราชากับราชบุโรหิตขึ้นสู่หนทางใหญ่ มุ่งหน้าต่อพระนครกลับไปในบ้านแห่งหนึ่ง พวกนายอากรฆ่าลูกโคอ่อนตัวหนึ่งเพื่อต้องการเอาหนังทำฝักดาบ แม่โคนมที่ลูกถูกฆ่าเศร้าโศก ถึงลูก ไม่กินหญ้า ไม่ดื่มน้ำ เทียวร่ำร้องหาลูกอยู่ เด็กชาวบ้านเห็นเช่นนั้นได้ดำพระราชาวา “ขอให้พระเจ้าปัญจาลราช จงพลัดพรากจากโอรส วังคร่ำครวญเหมือนแม่โคกำพร้า พลัดพราก จากลูกวังคร่ำครวญอยู่ ฉะนั้น”บุโรหิตคัดค้านว่า “แม่โคนมที่เทียววิ่งไปมาร่ำร้องอยู่นี้ เป็นความผิดอะไรของพระเจ้าพรหมทัตเล่า” เด็กชาวบ้านโต้ตอบว่า “มหาพราหมณ์ ความผิดของพระเจ้าพรหมทัตมีแน่ เพราะพระเจ้าพรหมทัตมิได้พิทักษ์รักษาชาวชนบท จึงทำให้ชาวชนบทถูก ข้าราชการกรดขี่ด้วยภาษีอันไม่ชอบธรรม กลางคืนถูกพวกโจรปล้น กลางวันถูกข้าราชการกรดขี่ ในแคว้นแคว้นของพระราชากอง มีคนอาธรรมมากมาย ลูกโคของพวกเรายังดื่มนมอยู่ ก็ต้องถูกฆ่าตาย เพราะต้องการฝักดาบอย่างไรล่ะ”

เรื่องที่ ๖

ในระหว่างทาง พระราชากับราชบุโรหิตเห็นฝูงกากำลังเอาจะงอยปากจิกกินกบ ณ สระแห่งหนึ่ง พระโพธิสัตว์ได้บันดาลให้กบแข่งดำพระราชวาเป็นภาษามนุษย์ว่า “ขอให้พระเจ้าปัญจาลราช พร้อมด้วยพระราชโอรส จงถูกประหารในสนามรบ ให้ฝูงการุมจิกกิน เหมือนเรา ผู้เกิดในป่า ถูกฝูงกาจิกกินในวันนี้ ฉะนั้น”ราชบุโรหิตได้ยินเช่นนั้น จึงกล่าวว่า “เฮ้ย กบ พระราชา จะชื่อว่าไม่เป็นผู้ประพฤติธรรมหาได้ไม่ พระราชาจะทรงจัดการพิทักษ์รักษาเจ้าได้อย่างไร”กบ ได้ตอบว่า “ท่านเป็นพรหมจารี ชาติอาธรรม์หนอ จึงกล่าวยกย่องกษัตริย์อยู่ได้ เมื่อประชากร เป็นอันมากถูกปล้นอยู่ท่านยังบูชาพระราชานำหน้าดำห็นอย่างยิ่งพราหมณ์ ถ้าแคว้นแคว้นนี้ ฟังมี พระราชาดี ก็จะมีมั่งคั่ง เบิกบาน ผ่องใส ฝูงกาก็จะได้กินก้อนข้าวที่ดีๆ เป็นพลี ไม่ต้องกินสัตว์เป็น เช่นพวกเรา”

๓) ผู้นำจะต้องประกอบด้วยศีลธรรมและปัญญา จึงทำให้ผู้อยู่ใต้ปกครองประสบกับ ความผาสุก ในกปิชาดก พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นวานร เป็นผู้นำของบริวาร ๕๐๐ ตัว พอทราบข่าว ว่า วานรเกเรตัวหนึ่ง ถ่ายอุจจาระรดศีระชะบุโรหิต จึงได้บอกแก่วานรทั้งที่อยู่ในสังกัดของตนและอยู่ อีกสังกัดหนึ่งให้หนีไป โดยให้เหตุผลว่า การอยู่กับคนจองเวรย่อมเกิดอันตรายทุกขณะ จึงพาบริวาร หลบไปอยู่ที่อื่น ฝ่ายหัวหน้าวานรหัวดีพร้อมทั้งบริวารไม่คิดหนี ในที่สุดจึงถูกฆ่าตายทั้งหมดพระ โพธิสัตว์จึงกล่าวว่า

“คนพาลสำคัญตนว่าเป็นบัณฑิต บริหารหมู่คณะ ลุอำนาจความคิดของตน คงนอน ตาย เหมือนวานรตัวนี้ ฉะนั้น ส่วนคนฉลาด มีกำลังบริหารหมู่คณะดี เป็นประโยชน์แก่เหล่าญาติ เหมือนท้าววาสะ เป็นประโยชน์แก่ทวยเทพชาวไตรทศ ฉะนั้น หนึ่ง ผู้ใดเห็นศีล ปัญญาและสุตะ มีในตน ผู้นั้นย่อมประพฤติประโยชน์แก่คนทั้ง ๒ ฝ่าย คือทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น เพราะฉะนั้น ธีร

จนควรซึ้งใจดูตัวเองเหมือนซึ้งใจดูศีล ปัญญาและสุตะขณะนั้น แล้วจึงบริหารหมู่คณะบ้าง อยู่คนเดียวเว้นการบริหารบ้าง” (หัวหน้าวานรที่ดื้อรั้นหนีไปตายต่อหน้าพญาวานรโพธิสัตว์)

๔) ผู้นำจะต้องกล้าตัดสินใจแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างเร่งด่วน ไม่ใช่รอให้ปัญหาสุกงอมจนไม่อาจแก้ไขได้ ในขมตาสนชาดก พระโพธิสัตว์ บังเกิดในกำเนิดนก บรรลุความเป็นผู้รู้เพียงสาแล้ว ถึงความงามเป็นเลิศ ได้เป็นพญานก อาศัยต้นไม้ใหญ่ซึ่งสมบูรณ์ด้วยกิ่งก้านสาขา และค่าคบบีใบหนาแน่น อยู่ใกล้ฝั่งสระเกิดเองในแนวป่าตำบลหนึ่ง อยู่เป็นหลักฐานพร้อมทั้งบริวารนกเป็นจำนวนมาก เมื่ออยู่ที่กิ่ง อันยื่นไปเหนือน้ำของต้นไม้ นั้น ก็พากันถ่ายมูลลงในน้ำ และในสระเกิดเองนั้นเล่า มีพญานาคผู้ร้ายอาศัยอยู่ พญานาคนั้นคิดว่า นกเหล่านี้พากันขี้ลงในสระอันเกิดเอง อันเป็นที่อยู่ของเรา เห็นจะต้องให้ไฟลุกขึ้นจากน้ำเผาต้นไม้เสียให้พวกมันหนีไป พญานาคนั้นมีใจโกรธ ตอนกลางคืนเวลาที่พวกนกทั้งหมดมานอนรวมกันที่กิ่งไม้จึงเริ่มทำให้น้ำเดือดพล่านเหมือนกับยกเอาสระขึ้นตั้งบนเตาไฟ ฉะนั้น เป็นชั้นแรก ชั้นที่สอง ก็ทำให้ควันพุ่งขึ้น ชั้นที่สาม ก็ทำให้เปลวไฟลุกขึ้นสูงชั่วลำตาล พระโพธิสัตว์เห็นไฟลุกขึ้นจากน้ำ จึงกล่าวว่า ชาวเราฝูงนกทั้งหลาย ธรรมดาไฟติดขึ้น เขาก็พากันเอาน้ำดับ แต่บัดนี้ น้ำนั้นเองกลับลุกเป็นไฟขึ้น พวกเราไม่อาจอยู่ที่นี้ได้ ต้องพากันไปที่อื่น ครั้นกล่าวอย่างนั้นแล้ว ก็พาฝูงนกที่เชื่อฟังคำบินไปที่อื่น ฝูงนกที่ไม่เชื่อฟัง ต่างก็พากันเกาะอยู่ ถึงความสิ้นชีวิตแล้ว

ในสกุณชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญานก เห็นกิ่งไม้ที่นกอาศัยอยู่เสียดสีกันเกิดควันขึ้น พระโพธิสัตว์เห็นเหตุการณ์นั้นจึงคิดว่า กิ่งทั้ง ๒ นี้เมื่อเสียดสีกันอยู่อย่างนี้จักเกิดไฟ ไฟนั้นตกลงไปติดใบไม้เก่า ๆ จักเผาต้นไม้นี้ พวกเราไม่อาจอยู่ในที่นี่ พวกเราหนีจากที่นี่ไปอยู่ที่อื่น จึงจะควร พระโพธิสัตว์จึงแนะนำให้นักทั้งหลายหนีไป พวกนกที่เชื่อฟังก็หนีพ้นอันตรายพวกที่ไม่เชื่อฟังอยู่ต่อไปก็ถูกไฟครอกตาย

๕) ผู้นำจะต้องมีความรอบคอบไม่ตื่นข่าวลือ ตรวจสอบจนกระทั่งพบต้นตอของปัญหาดังปรากฏในทศกัณฐชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นราชสีห์ ราชานแห่งสัตว์ ๔ เท้า ได้วินิจฉัยเหตุที่กระต่ายตัวหนึ่งนอนหลับอยู่ใต้ต้นตาลและต้นมะตูม เมื่อลูกมะตูมสุกหล่นลงมาบนใบตาล กระต่ายไม่ทันพิจารณา คิดว่าแผ่นดินถล่ม จึงวิ่งหนีไปบอกกระต่ายตัวอื่น ๆ ว่า แผ่นดินถล่ม ทำให้สัตว์อื่น มีหมู ธรรมดา ควาย โค เสือ ช้าง ราชสีห์ ฯลฯ ต่างพากันวิ่งหนีไปด้วย ในที่สุด พระโพธิสัตว์ก็สอบสวนว่า ใครเห็นแผ่นดินถล่มก่อนเพื่อน สัตว์เหล่านั้นก็ชดทอดกันไปตามลำดับ โดยไม่มีใครเห็นจริงเลย จนกระทั่งถึงกระต่ายตัวนั้น ราชสีห์จึงให้ไปชี้ที่เกิดเหตุ จึงพบว่า มีลูกมะตูมสุกหล่นค้างอยู่บนใบตาล พระโพธิสัตว์จึงแนะนำสัตว์เหล่านั้นว่า อย่าเชื่อข่าวลือจากผู้อื่นโดยไม่พิจารณาให้รอบคอบเสียก่อน

๖) ผู้นำจะต้องได้รับการสั่งสอนในหลักการบริหาร การปกครองและศาสตร์อื่น ๆ ที่จำเป็นต่อการพัฒนาตัวเองและสังคมประเทศชาติ ชาดกที่แสดงเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องการศึกษาสมัยก่อนพุทธกาลได้ดีที่สุดและเป็นที่ยอมรับกันมากที่สุด คือ **ติลลุมภูริชาดก** จึงขอเสนอชาดกนี้เป็นตัวแทนในการพิจารณาประเด็นนี้ มีเรื่องย่อดังนี้

ในสมัยพระเจ้าพรหมทัตครองราชย์สมบัติในกรุงพาราณสี (กษัตริย์พระองค์ใดก็ตามครองราชสมบัติในกรุงพาราณสีมีพระนามนี้ทั้งนั้น เช่นเดียวกับพระร่วงในสมัยสุโขทัย หรือฟาโรห์ของ

อียิปต์สมัยโบราณ) โอรสของพระองค์มีนามว่า พรหมทัตเช่นกัน แท้จริง แม้จะมีอาจารย์ทิศาปาโมกข์ (ตามศัพท์แปลว่า อาจารย์ผู้เป็นประธานในทิศ ดีความได้ว่า อาจารย์ผู้มีชื่อเสียงโด่งดัง ไม่จำเป็นต้องอยู่ในเมืองตักสิลาก็ได้) ในนครของตน ก็ยังส่งพระราชโอรสไปเรียนศิลปวิทยาในที่ห่างไกล เพราะมุ่งหวังให้พระราชโอรสจัดความเยอหยิ่งถือตัว มีความอดทนต่อความยากลำบากและได้เรียนรู้จารีตประเพณีของชาวโลกนอกรนครของตน จึงรับสั่งให้พระราชโอรส ซึ่งมีพระชนมายุ ๑๖ พรรษามาแล้วพระราชทานฉลองพระบาท ๑ คู่ ร่มใบไม้ ๑ คัน และทรัพย์ ๑,๐๐๐ กหาปณะ รับสั่งให้ไปเรียนศิลปวิทยาในเมืองตักสิลา พระราชกุมารเสด็จถึงเมืองตักสิลา ถาพบ้านอาจารย์ รอให้อาจารย์สอนนักศึกษาเสร็จเสียก่อน จึงเข้าไปหา ถอดรองเท้าลัดร่มไหว้อาจารย์ ก่อนที่อาจารย์จะสนทนาสอบถามรายละเอียดต่างๆ นั้น ได้ให้พระราชกุมารซึ่งเหน็ดเหนื่อยจากการเดินทางพักเสียก่อน อาจารย์ทิศาปาโมกข์ถามว่า “เธอมาจากไหน?” พระราชกุมารตอบว่า “มาจากเมืองพาราณสี” “เธอเป็นลูกใคร?” “เป็นโอรสของพระเจ้าพาราณสี” “พระองค์เสด็จมาด้วยประสงค์อะไร ? ท่านอาจารย์ข้าพเจ้ามาเพื่อต้องการเรียนศิลปวิทยา” “พระองค์นำทรัพย์ส่วนของอาจารย์ (ค่าจ้างสอน) มาด้วยหรือเปล่า หรือพระองค์จะเป็นธัมมัตถวาสิก (คือรับใช้อาจารย์ในเวลากลางวัน เรียนในเวลากลางคืน)”

“ข้าพเจ้านำทรัพย์ส่วนของอาจารย์มาด้วย” ในชาดกนี้ ระบุอีกว่า นักศึกษาที่จ่ายค่าจ้างสอนเป็นเหมือนบุตรคนโตในเรือนเรียนแต่ศิลปวิทยาเท่านั้น

พอมิฤกษ์งามยามดี อาจารย์จึงเริ่มสอนศิลปวิทยาแก่พระราชกุมารนักศึกษาเท่าที่พบในชาดกมีอยู่ ๓ ประเภทคือ

๑. นักศึกษาที่จ่ายค่าจ้างสอน (ค่าเล่าเรียนหรือค่าบำรุงการศึกษา) ให้แก่อาจารย์ล่วงหน้า แล้วจึงเล่าเรียน นักศึกษาส่วนใหญ่ในชาดกเป็นนักศึกษาประเภทแรก เพราะว่ามีนักศึกษาที่มาเรียนในสำนักทิศาปาโมกข์ล้วนเป็นลูกของคนในตระกูลสูง ซึ่งมีฐานะทางเศรษฐกิจสูงจึงมุ่งเล่าเรียนเพียงอย่างเดียว

๒. นักศึกษาที่ยากจน (หรืออาจจะไม่ยากจนก็ได้) ทำงานรับใช้อาจารย์แทนการจ่ายค่าจ้างสอน คือรับใช้อาจารย์ รวมทั้งนักศึกษาอื่นๆ ในเวลากลางวัน แล้วเล่าเรียนในเวลากลางคืน

๓. นักศึกษาที่ยากจน อุทิศตนเรียนหนังสือเต็มเวลา แล้วจ่ายค่าเล่าเรียนหลังจากที่สำเร็จการศึกษา ใน**พุทธชาดก** ยืนยันนักศึกษาประเภทที่ ๓ ได้เป็นอย่างดี พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลพรหมณ์ ในกาสิคาม ไปเล่าเรียนศิลปศาสตร์จนสำเร็จการศึกษาแล้ว จึงทำงานนำทรัพย์ค่าจ้างสอนมาให้แก่อาจารย์ในภายหลัง

อนึ่ง ใน**มหาสุตโตสมชาดก**^{๑๗} แสดงว่า นักศึกษาบางคนเรียนรู้ศิลปวิทยาได้อย่างรวดเร็วกว่านักศึกษาคณะอื่นๆ อาจารย์จึงมอบหมายให้ช่วยสอน คือเป็นอาจารย์ผู้ช่วย เป็นการแบ่งเบาภาระของอาจารย์ และทำให้ตนเองมีความชำนาญมากยิ่งขึ้นนักศึกษาในสมัยปัจจุบันนี้ตรงกันกับนักศึกษาประเภทแรกคือจ่ายค่าเล่าเรียนก่อนแล้ว จึงเล่าเรียนหรือผ่อนชำระเป็นงวด ไม่มีนักศึกษาที่ทำงานรับใช้อาจารย์แทนการจ่ายค่าจ้างสอน ส่วนนักศึกษาประเภทที่ ๓ คงมีแต่เพียงรัฐให้ทุนกู้ยืมเงินเรียน จบและทำงานแล้ว จึงนำเงินมาจ่ายคืนให้รัฐพร้อมทั้งดอกเบี้ย ในชาดกหลายเรื่อง มีเรื่องศิษย์คิดล้างครู

^{๑๗} พุ.ช. (ไทย) ๒๘ / ๓๗๑ / ๑๕๘.

หรือศิษย์เนรคุณครู เมื่ออาจารย์ถ่ายทอดศิลปะศาสตร์ที่ตนเองถนัด ย่อมไม่ปิดบังอำพราง แต่ศิษย์บางคนเล่าเรียนจบหลักสูตรแล้ว ด้วยความตระหนงในวิชาการนั้นๆ จึงเรียกร้องค่าจ้างจากผู้จ้างในอัตราที่เท่ากับอาจารย์เพราะถือว่าตนเองมีวิชาความรู้เท่าเทียมกับอาจารย์ ดังนั้น ผู้จ้างจึงจัดให้มีการประลองวิชา เนื่องด้วยอาจารย์แม้จะมีความรู้เท่ากับศิษย์ แต่อาศัยตนเองมีประสบการณ์มายาวนาน จึงสามารถพลิกแพลงวิชาความรู้แล้วเอาชนะศิษย์เนรคุณได้ เช่นในอุปาหนชาดก พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลนายหัตถ์อาจารย์ (อาจารย์ฝึกช้าง) เจริญวัยแล้ว ก็สำเร็จหัตถ์ศิลปะ (คือศิลปะฝึกช้าง) สอนศิลปะโดยไม่ปิดบังวิชา จึงเกิดลูกศิษย์คิดล้างครูขึ้น ผู้จ้างคือพระราชาก็จัดให้มีการประลองวิชา อาจารย์มี กุสโลบาย จึงจับช้างเชือกหนึ่งมาฝึกให้จดจำกลับวิธี คือเมื่อบอกให้เดินก็ให้ถอย เมื่อบอกให้ถอยก็ให้เดิน เมื่อบอกให้จับก็ให้วาง เมื่อบอกให้วางก็ให้จับ เมื่อถึงเวลาแข่งขันกัน ศิษย์จึงสู้ครูไม่ได้ ใน **คุดติลชาดก** พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลนักชบรื่อง มีชื่อว่าคุดติละ เจริญวัย เรียนวิชาตีตีพิณ ๗ สาย สำเร็จศิลปะการชบรื่อง ได้เป็นนักชบรื่องชั้นยอด มีชายหนุ่มคนหนึ่งชื่อว่ามุสิละมาเรียนวิชาตีตีพิณ ๗ สายด้วย โดยผ่านการขอร้องจากมารดาบิดาของคุดติละ เรียนศิลปะการชบรื่องจบแล้วเข้ารับราชการโดยขอรับเบี้ยหวัดเท่ากับคุดติละผู้เป็นอาจารย์ของตน พระราชาจึงรับสั่งให้แข่งขันประลองวิชา คุดติละสามารถเอาชนะศิษย์เนรคุณโดยเด็ดสายพิณออกก็สามารถทำให้เสียงพิณมีความไพเราะได้เช่นเดิม

ใน **อัมพชาดก**^{๑๘} มีนักศึกษาบางคนไม่ยอมรับสถานภาพของอาจารย์ ทำให้เสื่อมจากศิลปวิทยาที่เล่าเรียนมา นักศึกษาที่มีชื่อเสียงเด่น ๆ ของสำนักทศปาโมกษ์ ในเมืองตักกสิลามืออยู่เป็นจำนวนมาก ในที่นี้ขอเสนอหมอชิวโกมารภัจจ พร้อมทั้งประวัติย่อ ๆ และสะท้อนให้เห็นถึงความก้าวหน้าของวิทยาการทางการแพทย์ในสมัยพุทธกาลได้เป็นอย่างดี หมอชิวโกมารภัจจ เป็นหมอใหญ่ผู้เชี่ยวชาญในการรักษาและมีชื่อเสียงมากในสมัยพุทธกาล เป็นแพทย์ประจำพระองค์ของพระเจ้าพิมพิสาร และพระเจ้าพิมพิสารได้ถวายให้เป็นแพทย์ประจำพระองค์ของพระพุทธเจ้าด้วย ได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าให้เป็นเอตทัคคะในบรรดาอุบาสกผู้เลื่อมใสในบุคคลท่านได้เดินทางไปศึกษาวิชาแพทย์กับอาจารย์แพทย์สำนักทศปาโมกษ์ ที่เมืองตักกสิลา เป็นนักศึกษาประเภทที่ ๒ คือทำงานรับใช้อาจารย์แทนการจ่ายค่าจ้างสอน ศึกษาอยู่ ๗ ปี เมื่อจะสำเร็จการศึกษา อาจารย์มีการสอบจบโดยให้ท่านถือเสียมไปตรวจดูทั่วบริเวณ ๑ โยชน์ รอบเมืองตักกสิลาเพื่อหาสิ่งที่ไม่ใช่ตัวยา ท่านหาไม่พบกลับมาบอกอาจารย์ จึงเป็นอันสำเร็จหลักสูตรแพทย์ศาสตร์จากสำนักทศปาโมกษ์ อนึ่งในสมัยพุทธกาลมีการผ่าตัด โดยดูได้จากความสามารถของหมอชิวโกมารภัจจ แสดงถึงความก้าวหน้าทางแพทยศาสตร์เป็นอย่างดี อาจารย์ทศปาโมกษ์แต่ละท่านคงไม่ชำนาญศิลปวิทยาทุกสาขา ดังนั้น นักศึกษาที่ต้องการจะมีความรู้ในศิลปวิทยาหลายสาขาก็ต้องไปศึกษาจากอาจารย์หลายสำนัก ปราภฏว่า สำนักทศปาโมกษ์ คงจะไม่มีอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญทางวิชาเกี่ยวกับการประกอบพิธีกรรมในพระเวท เคยมีการส่งนักศึกษาจากเมืองตักกสิลามาศึกษายังเมืองพาราณสี อาจารย์ทศปาโมกษ์ (รวมทั้งอาจารย์ในสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ในโลก) สอนเพียงแต่วิชาการเท่านั้นยังไม่เพียงพอ ย่อมต้องสอนสอดแทรกศีลธรรมให้แก่ศึกษาอยู่ตลอดเวลา เพราะว่าอาจารย์ไม่ใช่เป็น

^{๑๘}พ.ช. (ไทย) ๒๗ / ๑ - ๑๓ / ๓๙๖ - ๓๙๘.

เพียงผู้รับจ้างสอน แต่ต้องเป็นเหมือนกับผู้นำทางจิตวิญญาณให้แก่นักศึกษาด้วย อาจารย์ต้องเป็นพ่อแม่มคนที่ ๒ ต่อจากบูรพาจารย์ คือมารดาบิดาอีกด้วย

ใน **ติลมนุชชาต**^{๑๙} ระบุว่า พระราชกุมารนั้นตั้งใจเรียนศิลปวิทยา วันหนึ่ง ได้ไปอาบน้ำพร้อมกับอาจารย์ เห็นเมล็ดงาที่หญิงชราได้ขีดสีแผ่ตากไว้ ก็อยากเสวย จึงหยิบเมล็ดงามาเคี้ยวเสวย ๑ กำมือ หญิงชราคิดว่า นักศึกษาผู้นี้คงอยากกิน จึงไม่ได้ว่ากล่าวแต่อย่างใด พระราชกุมารทำเช่นนั้น ๓ วันติดต่อกัน หญิงชราจึงไปฟ้องอาจารย์ที่ศึกษาโมกข์ให้สั่งสอนลงโทษ อาจารย์จึงให้นักศึกษา ๒ คนจับพระราชกุมาร แล้วเอาซีกไม้ไผ่เขี่ยนที่กลางหลัง ๓ ครั้ง พร้อมทั้งสอนว่าอย่าได้ทำเช่นนั้นอีก พระราชกุมารแค้นอาฆาตว่า ถ้าตนเป็นกษัตริย์จักฆ่าอาจารย์ผู้นี้ เมื่อเป็นกษัตริย์จึงส่งทูตไปเชิญอาจารย์ให้เข้าเฝ้า อาจารย์พิจารณาว่า กษัตริย์ยังหนุ่ม ไม่อาจให้เข้าใจในความหวังดีของตนได้ แต่เมื่อกษัตริย์ซึ่งเป็นอดีตนักศึกษาของตนเองพอมีอายุ จึงเข้าเฝ้า กษัตริย์จึงสั่งให้ทหารจับไปประหารชีวิต อาจารย์จึงกราบทูลสรุปได้ว่า การกระทำของข้าพระองค์เป็นการสั่งสอน หาใช่เป็นการก่อเวรไม่ บัณฑิตรู้ข้อนี้ อยู่ ถ้าพระองค์ปลัดทรมณ์ ตัดช่องย่องเบา ฆ่าคน ถูกลงโทษจากฝ่ายบ้านเมือง คงไม่ได้เป็นกษัตริย์ อำมาตย์จึงกราบทูลเตือนสติพระราชาวา คำที่อาจารย์พูดนั้นถูกต้องแล้ว พระราชาทรงกำหนดคุณอาจารย์ได้จึงตั้งให้เป็นปุโรหิตและตั้งไว้ในฐานะเป็นบิดา

หลักสูตรในชาตก คือ พระเวท ๓ (ยังเป็นไตรเวท คือ ฤคเวท ยชุรเวท และสามเวท ส่วน จตุรเวท คือเพิ่มอถรวเวท หรือ อถรรพเวท เข้ามาหลังสมัยพุทธกาล) และศิลปะ ๑๘ ประการ แต่ศิลปะ ๑๘ ประการนั้นไม่ได้มีการแจกแจงรายละเอียดไว้ แต่พอจะประมวลจากชาตกต่าง ๆ ได้ดังนี้

- อนุกรรม	ศาสตร์ว่าด้วยการยิงธนู
- อกาลผลคณหาปณมต	มนต์ที่ทำให้มะม่วงมีผลในเวลามิใช่ฤดูกาล
- ปฐวีวิชัยมนต์	มนต์กลับใจให้หลง
- หัตถ์ศิลปะหรือหัตถ์ถาจริย	ศิลปะศิลปะฝึกช้าง
- สาลิตตกศิลปะหรือสักขราชิปน	ศิลปะ ศิลปะติดกรวด
- คันธัพพิศิลปะ	ศิลปะการขับร้อง
- สัตตสังฆนศิลปะ	ศิลปะในทางกระโดดข้ามหอก
- มตกุฎฐาปณมต	มนต์ทำคนตายให้ฟื้น
- อาลัมพายนมนต์	มนต์จับนาค
- นิธิอุทธารณมนต์	มนต์สำหรับหาที่ตั้งของสมบัติที่ฝังอยู่ใต้ดิน
- สัพพุตชานมนต์	มนตร์รู้เสียงร้องของสัตว์

แต่คัมภีร์รุ่นหลัง เช่น **ธรรมนิต** ได้รวบรวมไว้ ดังนี้

๑. สุติ	วิชาความรู้รอบตัว
๒. สมมุติ	วิชาว่าด้วยจารีตประเพณี
๓. สงขยา	วิชาคำนวณ
๔. โยค	วิชาอันตรายกรรม
๕. นิตติ	วิชานิติศาสตร์

^{๑๙} พ.ช. (ไทย) ๒๗ / ๔ / ๑๒๐.

๖. วิเสสกา	วิชาพยากรณ์
๗. คนธพวา	วิชานาฏศิลป์
๘. คณิกา	วิชาพลศึกษา
๙. ธนุพเพธา	วิชาโยคี
๑๐. ปุรณา	วิชาโบราณคดี
๑๑. ติกิจฉา	วิชาแพทยศาสตร์
๑๒. อิติหาสา	วิชาพงศาวดารและประวัติศาสตร์
๑๓. โชติ	วิชาดาราศาสตร์
๑๔. มายา	วิชาพิชัยสงคราม
๑๕. ฉนทติ	วิชาการประพันธ์
๑๖. เหตุ	วิชาวาทศาสตร์
๑๗. มนตา	วิชาเกี่ยวกับเวทมนตร์
๑๘. สหทา	วิชาสัตตศาสตร์

ศิลปะนั้น ไทยแปลออกเป็นศิลปศาสตร์ (ตำราว่าด้วยศิลปะต่าง ๆ) แต่ในสมัยปัจจุบัน ได้แยกความหมายศิลปะกับศาสตร์ออกจากกัน เห็นได้ว่า หลักสูตรครอบคลุมวิทยาการทั้งศาสตร์ (Sciences) และศิลป์ (Arts)

ศิลปะ หมายถึง วิทยาการที่มีวัตถุประสงค์ตรงความงาม วิชาชีพต่างๆ และวิชาที่ใช้ฝีมือ เช่น ดุริยางคศิลป์ นาฏศิลป์ จิตรกรรม

ศาสตร์ หมายถึง วิทยาการที่มีวัตถุประสงค์ตรงความจริง เช่น โหราศาสตร์ ดาราศาสตร์ แพทย์ศาสตร์ อีกนัยหนึ่ง หลักสูตรจัดได้ ๒ สาย คือ

๑. สายโลกียะ เป็นหลักสูตรที่จัดไว้ โดยมุ่งกิจกรรมทางโลก คือ พระเวท ๓ และศิลปวิทยา ๑๘ ประการ

๒. สายโลกุตตระ เป็นหลักสูตรสำหรับผู้สละโลกเพื่อสืบค้นความจริงในชาติก เช่น **ทฤษฏีชาติก** และ**อรรถชาติก** พบว่า นักศึกษาส่วนหนึ่งเมื่อเรียนศิลปวิทยาจบแล้ว ละทิ้งชีวิตฆราวาส บวชเป็นฤๅษี ศึกษาและปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนาโดยเฉพาะ มุ่งเจริญพรหมวิหาร ๔ ประกอบด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา เพื่อเข้าถึงพรหมโลก (ตามคติพราหมณ์)

๗) **ผู้นำจะต้องมีวิสัยทัศน์** หยั่งรู้ถึงปัญหาที่จะเกิดขึ้นในอนาคตแล้วหาทางแก้ไขก่อนที่ปัญหานั้นจะเกิดขึ้นจริงๆ **มหากปิชาติก**เป็นตัวอย่างในเรื่องนี้ พระโพธิสัตว์เกิดในกำเนิดวานร เต็บโต แล้วถึงพร้อมด้วยส่วนยาวและส่วนกว้างสูงล้ำสัน มีกำลังวังชามาก มีพลังกำลังเท่ากับช้าง ๕ เชือก มีฝูงวานร ๘๐,๐๐๐ ตัวเป็นบริวาร อาศัยอยู่ที่ถ้ำดินแดนหิมพานต์ ณ ที่นั้น ได้มีต้นอัมพะ คือมะม่วง มีกิ่งก้านสาขาแผ่กว้าง มีใบดกหนา ร่มเงาหนา สูงเทียมยอดเขา ขึ้นที่ฝั่งแม่น้ำคงคา ผลของมันหวานหอมคล้ายกับกลิ่นและรสผลไม้ทิพย์ ผลใหญ่มาก ประมาณเท่าหม้อใบใหญ่ๆ ผลของกิ่งๆ หนึ่งของมัน หล่นลงบนบก อีกกิ่งหนึ่งหล่นลงน้ำที่แม่น้ำคงคา ส่วนผลของ ๒ กิ่งหล่นลงที่ใกล้ต้น พระโพธิสัตว์เมื่อพาฝูงวานรไปกินผลไม้ที่ต้นนั้นคิดว่า สักวันหนึ่ง ภัยจักเกิดขึ้นแก่พวกเรา เพราะอาศัยผลไม้ต้นนี้ที่หล่นลงในน้ำ แล้วจึงให้ฝูงกระบี่กินผลไม้ของกิ่งบนยอดที่ทอดไปเหนือน้ำด้วยไม่ให้เหลือแม้แต่ผลเดียว

ตั้งแต่วเวลาพลเท่าแมลงหวี่ ในเวลาออกช่อ แม้เมื่อทำเช่นนั้น ผลสุกผลหนึ่งที่ซ่อนอยู่ในรังมดแดง ฝูงวานร ๘๐,๐๐๐ ตัวมองไม่เห็น หล่นลงในน้ำ แล้วเกิดอันตรายในเวลาต่อมา

๘) ผู้นำจะต้องปรึกษาหารือสนทนารวมกับนักบวช (ฤาษี,สมณพราหมณ์) เพื่อจะได้แนวทางนำไปปฏิบัติ เช่นที่ปรากฏในสังกัจจายก เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป ในชาติต่างๆ ได้กล่าวถึงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ทั้งในด้านการบริหารจัดการและด้านการปกครอง ซึ่งมุ่งเน้นผู้บริหารหรือผู้ปกครองที่มีธรรมเป็นที่ตั้ง หรือการปกครองโดยธรรม จะส่งผลให้การบริหารหรือการปกครองเป็นไปตามหลักธรรมาภิบาล และเป็นผลดีต่อผู้ใต้บังคับบัญชาหรือประชาชนที่อยู่ภายในการปกครองที่มีความอยู่เย็นเป็นสุข หรือเกิดสันติภาพในที่สุด

คำถามท้ายบท

๑. จงบอกคัมภีร์ชาดกเกี่ยวกับการเมืองการปกครอง จำนวน ๕ ชาดก
๒. จงบอกความเป็นมาของคัมภีร์ชาดกเกี่ยวกับการเมืองการปกครอง จำนวน ๓ ชาดก
๓. จงอธิบายระบบการเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตยตามแนวคัมภีร์ชาดกในพระพุทธศาสนา
๔. จงบอกลักษณะที่แตกต่างกันระหว่างผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครอง อันมาในมหากปิชาดก, เวสสันดรชาดกและภณชุตินชุกชาดก

เอกสารอ้างอิง

De Boer. Chris. ๐๑๓). “ Buddhist values. sustainability and leadership.” **Veridian E-Journal**. SU ๖. ๑ January – April, ๒๐๑๓.

ช้ปนะ ปิ่นเงิน. **ทศชาติชาดกฉบับล้านนา**. สืบค้นเมื่อ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๕๕. จาก http://www.sri.cmu.ac.th/~elanna/elanna๔๗/public_html/tossachart/tossachart๑.html

ทินพันธุ์ นาคะตะ. **คุณค่าของพุทธศาสนาในการบริหารราชการ**. **วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ**. คณะรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๐๙.

พูนลาภ แก้วแจ่มศรี. **การจัดการเชิงพุทธ: การสำรวจปรัชญาและแนวคิดสำหรับการจัดการสมัยใหม่**. **วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ**. คณะรัฐประศาสนศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๕๖.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มานพ นักการเรียน. **ผศ..รัฐศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์**. อ้างใน www.src.ac.th/web/index.php?option=content&task=view&id=๔๒๓

สมบูรณ์ สุขสำราญ. **การพัฒนาตามแนวพุทธศาสนา: กรณีศึกษาพระสงฆ์นักพัฒนา**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์สวายจำกัด, ๒๕๓๐.